

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.32.2.1>

Sandra Milanko

TANKA LINIJA IZMEĐU PRERAĐENOG I PONOVLJENOG PRIJEVODA U DRUGOJ JUGOSLAVIJI: SLUČAJ HRVATSKE INAČICE SRPSKOG PRIJEVODA RAVNODUŠNI LJUDI ALBERTA MORAVIJE

dr. sc. Sandra Milanko, Odjel za talijanistiku Sveučilišta u Zadru, smilanko@unizd.hr

izvorni znanstveni članak

UDK 821.131.1.09Moravia, A.-31
81'255

rukopis primljen: 17. veljače 2020; prihvaćen za tisak: 2. srpnja 2020.

Cilj je ovog rada uključiti hrvatsku prijevodnu književnost ne samo u recentnu traduktološku raspravu o prvim i ponovljenim prijevodima, već i u onu o prerađenim i ponovljenim prijevodima. Za predmet kontrastivne analize uzima se roman Gli indifferenti talijanskog književnika Alberta Moravije budući da je riječ o njegovu najprevođenijem djelu na hrvatskom jeziku, odnosno jedinom koji ima i ponovljeni i prerađeni prijevod (Ravnodušni iz 1982. i Ravnodušni ljudi iz 1964. godine). Polazeći od novijih teorijskih promišljanja finskih traduktologinja Outi Paloposki i Kaise Koskinen, koje su na primjerima iz finske prijevodne književnosti uputile na tanku liniju između prerađenog i ponovljenog prijevoda, u kontrastivnoj se analizi prvog poglavlja talijanskog izvornika, prvog srpskog prijevoda iz 1954. godine, njegove hrvatske, prerađene verzije riječkog izdavača Otokara Keršovanija iz 1964. godine i kasnijih reizdanja iz 1972. i 1979. godine istražuju preinake do kojih je došlo u procesu transliteracije prijevoda s ćirilice na latinicu i prijelaza sa srpske na hrvatsku varijantu. Spektar između prerađenog i ponovljenog prijevoda smješta se u političko-jezični kontekst druge Jugoslavije, pri čemu se utvrđuje da su, osim transliteracijskih i korektorskih, uvedene i neke uredničke, tipično prijevodne promjene. Time se potvrđuje fenomen konvergentnosti prerađenog i ponovljenog

prijevoda u hrvatskoj prijevodnoj književnosti i rasvjetljava kontekstualni glas urednika u sklopu teorije ponovnog prijevoda.

Ključne riječi: *prerađeni prijevod; ponovljeni prijevod; teorija ponovnog prevođenja; urednik; Alberto Moravia; izdavačko poduzeće „Otokar Keršovani“*

U sklopu recentnijih i relevantnijih istraživanja i studija, pa i teorijskih promišljanja posvećenih traduktološkom podžanru ponovnog prevođenja (eng. *Retranslation Theory*) koje se tradicionalno fokusira na distinkciju između prvog (eng. *first translation*) i ponovljenog prijevoda (eng. *retranslation*), sve se veća pozornost počinje pridavati i jednoj drugoj, usko povezanoj razmеди između ponovljenog i prerađenog prijevoda (eng. *revision*). Iako se radi o naočigled stabilnim i jasno definiranim traduktološkim kategorijama kojima se prijevodi u pravilu pripisuju na temelju preciznih bibliografskih podataka, studije pojedinih naslova, njihovih prevoditelja, izdavačkih kuća pa i urednika, odnosno tekstualnih i kontekstualnih glasova¹ (eng. *textual and contextual voices*) upućuju na postojanje i hibridnih oblika. Primjećuju tako Outi Paloposki i Kaisa Koskinen na primjerima finskih prvih i ponovljenih prijevoda svjetskih klasika da

[...] the actual categorizing of translations into first and subsequent translations, which has formed the basis for almost all theorizing about retranlations, is ultimately misleading – unless we accept the claim that retranslation can be anything, from a slight editing of a previous translation to a completely different text. (Paloposki, Koskinen 2010: 37)

Istraživanja finskih znanstvenica dokazuju, naime, da su započeti i nedovršeni prevoditeljski i izdavački projekti, indirektno prevođenje, prerada postojećeg prijevoda pod palicom drugog prevoditelja i/ili urednika, spajanje prevedenih i neprevedenih dijelova teksta samo neki od razloga zbog kojih je linija između prvog i ponovljenog prijevoda, ali i ponovljenog i prerađenog prijevoda često tanka. Potvrdu (ali i u neku ruku proširenje) tih tvrdnji u okvirima hrvatske recepcije talijanske književnosti dvadesetog stoljeća nedavno smo pronašli i u hrvatskom prijevodnom hibridu Pirandellova romana *Njezin muž* (*Suo marito*), čijim dvjema verzijama prototeksta

---

¹ Alvstad, Cecilia, Alexandra Assis Rosa (2015) „Voice in Retranslation”, *Target*, 27, 1, 3–24.

prevoditelji Dubravko Dujšin (Pirandello 1943) i Karmen Milačić (Pirandello 2001) pristupaju na različit način: u ponovljenom prijevodu Karmen Milačić po prvi put se prevode prva četiri poglavlja prve verzije izvornika, dok se samo drugi dio, prisutan u objema verzijama izvornika, ponovno prevodi, pa je stoga taj ponovljeni prijevod djelomično i prvi.²

Mnogostruki su razlozi i prerađenih prijevoda: zastarjelost prvog ili prethodnog prijevoda, prekomjerno odomaćivanje (eng. *domestication*), indirektno prevođenje, proces standardizacije ciljnog jezika, ekonomska isplativost u odnosu na ponovno prevođenje pa i ideološka neprihvatljivost ulomaka ili cijelog prijevoda kao i samog prevoditelja (Pokorn 2012: 37). S obzirom na višestruke razloge prerade prijevoda, širok je i dijapazon izmjena u prerađenom prijevodu, od onih minimalnih ortografske prirode, preko jezičnih (uspoređujući prethodni prijevod s izvornikom) pa do strogo stilističkih preinaka. Upravo je zbog šarolikog raspona promjena pri preradi prijevoda neizbježno zapitati se: koliko je i kakve je promjene moguće uvesti tijekom procesa prerade prijevoda da bi ga se i dalje moglo smatrati prijevodom „matičnog” prevoditelja, odnosno, gdje se podvlači crta i prerađeni prijevod prelazi u ponovljeni? (Paloposki, Koskinen 2010: 44). Složenost tog pitanja potencira se u višenacionalnim i višejezičnim državnim zajednicama poput druge Jugoslavije u kojoj su visoki stupanj sličnosti između četiri nacionalna jezika (hrvatski, srpski, slovenski i makedonski) i politika jezičnog unitarizma bitno utjecali na relativno čestu izdavačku strategiju prerade postojećeg prijevoda, pogotovo u slučaju hrvatskog i srpskog izdavaštva, budući da su ta dva jezika bila najbližnja i najizloženija prisilnom jezičnom ujedinjenju (Mamić 2006: 61). Do prerade postojećeg prijevoda u drugoj Jugoslaviji dolazilo je često prilikom transliteracije teksta s ćirilice na latinicu i obratno – dakle, u procesu koji sam po sebi ne bi trebao imati nikakvih traduktoloških učinaka – pa sve do prisvajanja postojećeg prijevoda i prilagođavanja teksta odabranoj publici i jeziku, obično zamjenjujući hrvatsku varijantu sa srpskom i obratno (usp. Vasić 2014). Sličan smo traduktološki fenomen zamijetili i u jednom od najprevođenijih talijanskih književnika (ako ne i najprevođenijem) dvadesetog stoljeća na prostorima socijalističke Jugoslavije, Albertu Moraviji (1907. – 1990.).

---

² Za podrobniju analizu hrvatskog prvog i ponovljenog prijevoda tog Pirandellova romana vidjeti Milanko, Sandra, „Né la prima traduzione né la ritraduzione. Il caso ibrido delle traduzioni croate di *Suo marito* di Luigi Pirandello”, zbornik skupa *L'italianistica nel terzo millennio: le nuove sfide nelle ricerche linguistiche, letterarie e culturali. 60 anni di studi italiani all'Università SS Cirillo e Metodjo di Skopje*, Skoplje, 27 - 28. rujna 2019, u pripremi.

Iako je hrvatsko čitateljstvo dobilo prvi prijevod Moravijina prvog romana *Gli indifferenti* (1929) relativno rano (Moravia 1939) u odnosu na svoje susjede,³ proći će deset godina do sljedećeg srpskog i petnaest do sljedećeg hrvatskog prijevoda nekog njegova djela.⁴ Počevši od *Konformista* iz 1953. godine,⁵ recepcija Moravije u Jugoslaviji dobit će uzlaznu putanju koja će svoj vrhunac doseći u šezdesetim i sedamdesetim godinama, i to ponajviše posredstvom mnogobrojnih edicija i biblioteka posvećenih tom talijanskom autoru u izdanju riječkog nakladnika „Otokar Keršovani”. Veliko zanimanje jugoslavenskih nakladnika i čitatelja za Moraviju odraz je društveno-političkih prilika i književnog ukusa koji je u tim desetljećima vladao ne samo u susjednoj Italiji već i u inozemstvu. Ravnodušnost odnosno moralno propadanje talijanskog građanstva u fašističkoj Italiji (*Gli indifferenti*), ali i u doba talijanskog ekonomskog booma (*Il disprezzo, La noia*), neorealistički junaci i junakinje Moravijinih poslijeratnih romana i kratkih priča (*La romana, La ciociara, Racconti romani, Nuovi racconti romani*), ljubavni trokuti, problematični odnosi u obitelji i seksualnost (Miličević 1957: 103), samo su neke od tema koje su pratile društvena zbivanja s obiju strana željezne zavjese i bile otvorene za marksistička, psihoanalitička i egzistencijalistička čitanja (Rabac 1962; 1965, Frangeš 1967), kao i za mnogobrojne filmske adaptacije koje su, uz aktualnost tema i nepobitnu književnu vrijednost, uvelike pridonijele Moravijinoj popularnosti. Alice Flemrova (2015: 98) pripisuje veliku popularnost Moravije u Čehoslovačkoj upravo uspjehu djela poput *Rimljanke* i *Ciociare*, zbog kojih je postao prepoznatljiv ponajprije kao talijanski neorealistički autor. Sudeći prema nakladama tih naslova u socijalističkoj Jugoslaviji, sličan su uspjeh postigli i među jugoslavenskim čitateljstvom mnogim reizdanjima i do stotinu

³ Osim prvoga srpskog prijevoda Vere Bakotić Mijušković iz 1954. godine, o kojem ćemo detaljnije u nastavku članka, spomenimo još i prvi slovenski prijevod *Neprižadeti: roman* iz 1960. godine u prijevodu Srečka Goloba, Obzorja, Maribor, prvi mađarski prijevod iz 1967. godine *A közönyösök: regény*, prevela Éva Dankó, Európa Kiadó, Budapest, prvi njemački prijevod iz 1956. *Die Gleichgültigen: Roman*, prevela Dorothea Berensbach, Desch, München-Wien-Basel te prvi, ali među navedenima najrecentniji, albanski prijevod iz 2002. godine, *Indiferentët: roman*, prevela Diana Kastrati, Argeta-LMG, Tiranë.

⁴ Slično desetogodišnje zatišje u čehoslovačkoj recepciji Moravije Alice Flemrova (2015: 96) pripisuje utjecaju socrealizma u tadašnjoj Čehoslovačkoj, ali i općenito komunističkom režimu koji će se djelomice otvoriti zapadnjačkim utjecajima tek u šezdesetima.

⁵ Moravia, Alberto (1953) *Konformist*, preveo Nikša Stipčević, Izdavačko poduzeće „Bratstvo-jedinstvo”, Novi Sad.

tisuća primjeraka.⁶ No, pokazatelj uspjeha Moravije u Jugoslaviji nisu samo velike naklade i sve kraći vremenski razmak između izvornika i prijevoda, već i činjenica da su njegova djela u relativno kratkom razdoblju dobila i prerađene i ponovljene prijevode. U Moravijine prerađene prijevode ubrajamo one naslove koji su prilikom transliteracije i/ili zamjenom hrvatske i srpske varijante, ali pod imenom istog prevoditelja, objavljeni kod novog nakladnika u drugoj socijalističkoj republici. Tu spadaju već spomenuti srpski prijevod (na ćirilici) romana *Konformist* Nikše Stipčevića iz 1953. godine, zatim srpski prijevod (na latinici) romana *Rimljanka* Marije Ilić-Agapove iz 1956. godine, srpski prijevod (na latinici) romana *Maskarada* i *Bračna ljubav* Jugane Stojanović iz 1959. te srpski prijevod (na ćirilici) *Ravnodušni ljudi* Vere Bakotić-Mijušković iz 1954. godine.⁷ Svi ti prijevodi izašli su 1964. godine na latinici, pod imenom istog prevoditelja i u izdanju „Otokara Keršovanija” u nakladničkoj cjelini „Odabrana djela suvremenih pisaca” urednika Berislava Lukića. Od navedenih prijevoda i njihovih riječkih „dvojnika”, samo su *Ravnodušni ljudi* već jednom bili prevedeni (Moravia 1939) te su doživjeli jedan hrvatski ponovljeni prijevod za vrijeme druge Jugoslavije (Moravia 1982). Među trima prijevodima *Ravnodušnih (ljudi)* u nakladi hrvatskih izdavača („Savremena biblioteka”, „Otokar Keršovani”, i „Sveučilišna naklada Liber”), najizdavaniji i najdugovječniji na književno-prevoditeljskoj sceni je onaj riječki, koji je, počevši od prvog izdanja iz 1964. godine, doživio ponovna izdanja 1965, 1966, 1972, 1975. i 1979. godine. Upravo zbog njegove višegodišnje prisutnosti među hrvatskim čitateljima i dominacije sve do pojave posljednjeg ponovljenog prijevoda iz 1982., odlučili smo kontrastivnom analizom prvog poglavlja iz talijanskog izvornika, srpskog ćiriličnog prijevoda iz 1954. te riječkih verzija iz 1964, 1972. i 1979. godine utvrditi je li riječ samo o transliteraciji srpske varijante ili pak

⁶ Prema podacima objavljenima u časopisu *Bibliografija Jugoslavije: knjige, brošure, muzikalije*, počevši od za danas već imponantnih četiri tisuće primjeraka po izdanju u pedesetim godinama, Moravijina će djela doseći vrhunac 1965. i 1966. godine, kad će velika većina naslova u nakladi riječkog „Otokara Keršovana” i sarajevske „Svjetlosti” ostvariti nakladu od deset tisuća primjeraka po izdanju.

⁷ Zanimljivo je primijetiti da će se u sklopu Moravijinih djela izdati samo jedna srpska, ćirilična verzija nekog prvog hrvatskog prijevoda. Riječ je o prijevodu kratkog romana *Agostino* (1943) iz 1957. godine (Branka Marinković-Rakić u izdanju *Zore* iz Zagreba) koji će nastaviti izlaziti na hrvatskom i latinici u edicijama Otokara Keršovanija sve do 1982. godine, kad se pojavljuje i njegova srpska, ćirilična inačica (izdavač Filip Višnjić, Beograd). Prvi hrvatski prijevodi romana *La ciociară*, *Dosada*, *Automat*, sva tri u izdanju Otokara Keršovanija, neće dobiti svoju srpsku, ćiriličnu verziju.

traduktološki prerađenom prijevodu te graniči li tako prerađen prijevod s konceptom ponovljenog prijevoda. Prva, srednja i posljednja riječka verzija odabrane su da se ovom prigodom utvrdi i odstupaju li kasnije verzije riječkog izdanja od one prve s obzirom na društveno-političke promjene i jezičnu politiku u socijalističkoj Jugoslaviji u tom razmaku.

Usporedimo li samo uvodne rečenice romana srpske verzije iz 1954. i one riječke iz 1964. godine,⁸ dade se primijetiti da nije riječ samo o transliteraciji s ćirilice na latinicu, već i o preinakama pravopisne, leksičke i sintaktičke naravi:

Entrò Carla; aveva indossato un vestitino di lanetta marrone con la gonna così corta, che bastò quel movimento di chiudere l'uscio per fargliela salire di un buon palmo sopra le pieghe lente che le faceva le calze intorno alle gambe; ma ella non se ne accorse e si avanzò con precauzione guardando misteriosamente davanti a sé, dinoccolata e malsicura; una sola lampada era accesa e illuminava le ginocchia di Leo seduto sul divano; un'oscurità grigia avvolgeva il resto del salotto.

„Mamma sta vestendosi” ella disse avvicinandosi „e verrà giù tra poco.”

„L'aspetteremo insieme,” disse l'uomo curvandosi in avanti; „vieni qui Carla, mettiti qui.”

(Moravia 1949: 5)

Uđe Karla; imala je kestenjastu haljinicu od lake vune sa tako kratkom suknjom, da je *bio* dovoljan pokret da se zatvore vrata pa da se popne dobar pedalj iznad mekih nabora koje su pravile čarape oko nogu; no ona to ne *primeti* i pođe oprezno, gledajući tajanstveno ispred sebe, *opuštena* i nesigurna; jedna jedina sijalica bila je upaljena i *osvetljavala* je *Leova kolena* koji je *sedeo* na divanu; ostali *deo* salona obavijala je siva tama.

„Mama se oblači,” reče ona *približavajući* se „*sići će brzo dole.*”

„*Čekaćemo* je zajedno;” reče *čovjek* naginjući se *napred* „dodi ovamo, Karla, *sedi ovde.*”

(Moravija 1954: 15)

Uđe Karla; imala je *na sebi* kestenjastu haljinicu od lake vune s tako kratkom suknjom da je *pokret* kojim su se *zatvarala* vrata *bio dovoljan* da joj se ona popne dobar pedalj iznad mekih nabora koje su joj pravile čarape oko nogu; no ona to ne *primijeti* i pođe oprezno, gledajući tajanstveno ispred sebe, *olabavljena* i nesigurna; jedna jedina sijalica bila je upaljena i *osvjetljavala* je *koljena* *Leu* koji je *sjedio* na divanu; ostali *dio* salona obavijala je siva tama.

„Mama se oblači” reče ona *prilazeći* „*brzo će sići.*”

„*Čekat ćemo* je zajedno” reče *čovjek* naginjući se *naprijed* „dodi ovamo, Karla, *sjedi ovamo.*”

(Moravia 1964: 5)

⁸ Transliteraciju ulomaka iz srpske ćirilice verzije kao i promjene označene kurzivom u citiranim ulomcima izvršila je autorica članka radi lakše usporedbe.

Osim transliteracije, uvedene su fonološke, pravopisne i leksičke promjene npr. kod refleksa jata (primeti > primijeti), oblika futura prvog (čekaćemo > čekat ćemo) i zamjeni srpskih (ili pretežito srpskih) leksema hrvatskim ekvivalentima (stomak < trbuh, ćutanje > šutnja, ćerka > kćerka, rljiv > zao, osmejak > osmijeh, itd.). Te i slične izmjene pri pretvorbi srpske u hrvatsku varijantu bile su u skladu s nedavno objavljenim, zajedničkim novosadskim *Pravopisom* (1960), koji je dopuštao mnoga dvostruka rješenja, ali uz uvjet da se „ne miješaju ‘narječja’ i njihova obilježja”, pa tako „dobar pisac, koji se brine o ljepoti i čistoći književnog izraza, ne će u jednom članku, raspravi ili knjizi upotrebljavati naizmjenice jedan ili drugi način pisanja” (Jonke 1960: 70–71). No u riječkoj se verziji daje primijetiti da prijelaz sa srpske u hrvatsku varijantu nije u cijelosti proveden: mnoge srpske riječi ostale su nepromijenjene (‘talas’, ‘pozorište’, ‘paramparčad’ ‘recitovati’, ‘napuderisati se’, itd.), talijanska vlastita imena pišu se fonetizirano (Pirandelo, gospođa Riči, Paljoni, Marijagracija, Mikele) te se prednost često daje konstrukciji prezenta s veznikom *da* iako to nije nužno („dodi da živiš sa mnom”, „ne možeš dakle više da izdržiš?”). U analizi su pronađeni čak i primjeri hiperkorekcije pa tako dio rečenice iz srpskog prijevoda „[...] bilo je nekog stida, crvenila, razuzdanosti, koje nikakvo oslobođenje ne bi više moglo otkloniti” (Moravija 1954: 19) postaje u hrvatskoj inačici „[...] bilo je nekog stida, crvenila, razuzdanosti, koje nikakvo oslobođenje ne bi bilo više moglo da otkloni” (Moravia 1964: 8).

Osim leksičkih izmjena koje potvrđuju da se radi o prerađenom prijevodu, neke druge odluke upućuju i na mogućnost graničenja s ponovljenim prijevodom: to su prije svega konzultacija talijanskog izvornika i primjena prijevodnih strategija u skladu s tim. Da su urednik i/ili korektorica teksta imali uvid u talijanski izvornik, pokazuje niz promjena prijedvodnog tipa:

„Ecco” si ripeté Carla; quella conversazione poteva continuare; ma ella aveva riconosciuto che la vita incorreggibile e abitudinaria non cambiava; e questo le bastava; si alzò: „vado a mettermi un golf e torno,” e senza voltarsi indietro, ché sentiva gli sguardi di Leo incollarsi al suo dorso come due sanguisughe, uscì.
(Moravia 1949: 12)

„Eto”, ponovi Karla; ovakav razgovor *se morao* nastaviti; no ona je bila *saznala* da se nepopravljivi i uobičajeni život *ne menja*; i to joj je *bilo dovoljno*; *ustade*: „Idem da obučem džemper i odmah se vraćam” i iziđe, ne okrećući se, jer je osećala kako se Leovi pogledi *lepe* kao pijavice za njena leđa.
(Moravija 1954: 22)

„Eto” ponovi Karla *u sebi*. „ovakav *se* razgovor *može nastaviti*.” *No ona je znala* da se nepopravljiv i uobičajen život *ne mijenja*. *To joj je bilo dovoljno*. *Zato ustade*: „Idem da obučem džemper i odmah se vraćam” i iziđe, ne okrećući se, jer je osjećala kako se Leovi pogledi *lijepo* kao pijavice za njena leđa.
(Moravia 1964: 11)

Usporedbom prijašnjeg prijevoda s izvornikom uočeno je da modalni glagol *potere* (‘moći’) u ovom slučaju ne može značiti ‘morati’ te je za izražavanje imperfekta u izvorniku odabran prezent (umjesto perfekta, kao kod prijevoda Bakotić-Mijušković) budući da je riječ o slobodnom neupravnom govoru, inače jednom od Moravijinih bitnih pripovjednih tehnika. Slična izmjena u istom ulomku primjećuje se i kod glagola *riconoscere* (‘prepoznati’, ‘uvidjeti’, ‘priznati’) koji je u prijevodu iz 1954. godine preveden s glagolom *saznati* čije značenje nije prikladno za dani kontekst, dok se u verziji iz 1964. odlučuje za izvorniku ipak ponešto bliži glagol *znati*. Citirani ulomak nudi ujedno primjere čestih promjena na sintaktičkoj razini u riječkoj verziji prijevoda: rastavljanje tipično dugih Moravijinih rečenica u manje i zamjena točke sa zarezom točkom. Riječ je o promjenama koje imaju jasnu stilističku intenciju. Ta se intencija daje uočiti i na leksičkoj razini, a jasan primjer može se naći u već citiranoj prvoj rečenici romana: pridjev *dinocolata*⁹ u značenju ‘mlohava’, ‘slomljena’ (Deanović, Jernej 1993: 277) kojim Moravia nudi prvi opis Carle, u beogradskoj verziji preveden je pridjevom *opuštena*, a u riječkoj verziji on postaje *olabavljena*. No, prerađeni prijevod iz 1964. godine koketira s konceptom ponovljenog prijevoda ponajviše zbog izmjena koje ulaze u sferu prijevodnih postupaka poput modulacije (eng. *modulation*, it. *modulazione*),

⁹ Definicija rječnika Treccani glasi: „di persona che ha movimenti lenti ma poco coordinati, come se avesse le articolazioni slegate”, <http://www.treccani.it/vocabolario/dinocolato/>, posjet 19. siječnja 2020.

dodavanja elemenata kojih nema u izvorniku (eng. *addition*, it. *aggiunta*), eksplikacije (eng. *explicitation*, it. *esplicitazione*) i transpozicije (eng. *recategorization*, it. *ricategorizzazione*) (Delisle, Lee-Jahnke, Cormier 2002: *sub voce*). Dok, s jedne strane, beogradska verzija teži što doslovnijem prijevodu, što se odražava u odabiru i redosljedu riječi pa i samoj strukturi rečenica, prerađena verzija, s druge strane, nudi nešto slobodnija, kreativnija rješenja koja su često i bliža duhu ciljnog jezika. Tako Bakotić-Mijušković slijedi poredbu „queste rapide idee erano come lucidi lampi nella tempesta della sua libidine” prijevodom „ove brze misli bile su kao svetle munje u buri njegovog sladostrašća” (Moravija 1954: 18), dok se u riječkoj verziji dodaje sasvim novi element: „brze mu se misli *probijale* kao svijetle munje kroz buru njegova sladostrašća” (Moravia 1964: 7). Vrijedi promotriti jedan još elokventniji primjer:

Era un vestito di stoffa turchina di buon taglio ma molto usato, che Leo doveva avergli veduto addosso almeno cento volte; ma colpito da questo diretto attacco alla sua vanità, Michele dimenticò in un solo istante tutti i suoi propositi di odio e di freddezza.

“Ti pare?...” domandò non nascondendo un mezzo sorriso di compiacimento; “è un vecchio vestito... è tanto tempo che lo porto, me lo ha fatto Nino, sai?...” E istintivamente si girò per mostrare il dorso all'uomo e con le mani tirò i bordi della giacca affinché aderisse al torso; vide la sua immagine nello specchio di Venezia appeso alla parete di faccia; il taglio era perfetto,

Bilo je to *odelo* od plave tkanine, dobro skrojeno, ali mnogo nošeno, te ga je Leo morao *videti* na njemu bar sto puta; ali pogođen ovim neposrednim napadom na sujetu, *Mikele* u tili čas zaboravi *sve svoje odluke* da mrzi i da bude hladan.

– Čini ti se?... – upita ne krijući zadovoljan *poluosmejak* – to je staro *odelo... već toliko vremena* ga nosim, *krojio* mi ga je Nino, znaš?... – i nagoni se *okrene* oko sebe da bi pokazao leđa *čovjeku*, a rukama povuče rubove kaputa da bi se ovaj pripio uz *telo; vide svoju sliku* u venecijanskom ogledalu, okačenom na zidu prema njemu; *kroj je savršen*,

Bilo je to *odijelo* od plave tkanine, dobro skrojeno, ali mnogo nošeno, pa ga je Leo morao *vidjeti* na njemu bar sto puta; ali, pogođen tim neposrednim napadom na svoju sujetu, *Mikele* u tili čas zaboravi *da je bio odlučio* da mrzi i da bude hladan.

– Čini li ti se?... – upita ne krijući zadovoljan *poluosmijeh* – staro je to *odijelo... odavna* ga nosim, *skrojio* mi ga je Nino, znaš?... – i nagoni se *okrenu* oko sebe da bi pokazao leđa *čovjeku*, a rukama povuče rubove kaputa da bi mu se ovaj pripio uz *tijelo; vidje sebe* u venecijanskom ogledalu, okačenom na zidu prema njemu; *kroj je bio savršen*,

su questo non c'era dubbio, ma gli parve che il suo atteggiamento fosse pieno d'una ridicola e fissa stupidità simile a quella dei fantocci ben vestiti esposti col cartello del prezzo sul petto, nelle vetrine dei negozi; una leggera inquietudine serpeggiò nei suoi pensieri.

“Buono... proprio buono.”

Ora, curvandosi, Leo palpava la stoffa; e poi si rialzò: “E bravo il nostro Michele” disse battendogli la mano sul braccio; “sempre inappuntabile, non fa che divertirsi e non ha pensieri di nessuna sorta.”

(Moravia 1949: 13–14)

u to nema sumnje, ali mu se učini da je njegovo držanje puno smešne i krute gluposti, kao kod dobro obučениh lutaka koje su izložene s cenom na grudima u izlozima trgovina; laki nemir prostruja kroz njegove misli.

– Dobro... baš dobro; – sada je, savijajući se, Leo pipao tkaninu; zatim se pridiže: – dobar je naš Mikele – reče tapšući ga šakom po ruci; – uvek besprekoran, samo se zabavlja i ni o čemu ne misli.

(Moravija 1954: 23)

u to se nije moglo sumnjati, ali njemu se učini da je njegovo držanje puno smiješne i krute gluposti, kao u dobro obučениh lutaka, izloženih sa cijenom na grudima u izlozima trgovina; lak nemir prostruja kroz njegove misli.

– Lijepo to pristaje... baš lijepo. – I Leo, savijajući se, opipa tkaninu, a zatim se pridiže. – Lijep je naš Mikele – reče tapšući ga šakom po ruci; – uvijek besprijekoran, samo se zabavlja i nikakve brige ga ne more.

(Moravia 1964: 12–13)

I u ovom odlomku dade se primijetiti veći stupanj doslovnosti u srpskom prijevodu pa se tako „tutti i suoi propositi” prevodi sa „sve svoje odluke”, dok u hrvatskoj inačici dolazi do transpozicije „je bio odlučio”. No, različita leksička i sintagmatsko-sintaktičko-frazeološka rješenja u zadnjem dijelu odlomka upućuju još jednom na mogućnost da se kod pripreme hrvatske inačice konzultirao talijanski izvornik. Naime, Vera Bakotić-Mijušković prevodi pridjeve „buono” i „bravo” s ekvivalentom „dobar”, iako se prvi odnosi na Micheleovo odijelo, a drugi na samog Michelea, i to prvenstveno na njegov izgled, što potvrđuje i sljedeći pridjev u njegovu opisu, „inappuntabile”, odnosno besprijekoran. U hrvatskoj se verziji, s druge strane, prepoznaje i eksplicira razlika između dvaju pridjeva umetanjem novog elementa, glagola *pristajati*, ali i odabirom pridjeva „lijep” (umjesto „dobar”) koji se odnosi na Micheleov izgled. Sličan primjer pronalazimo i u zaključnom izrazu „non avere pensieri di nessuna sorta” značenja ‘nemati brige, biti bezbrižan’ koji Bakotić-Mijušković prevodi s nešto doslovnijim i manje prikladnim rješenjem „ni o čemu ne misli”, dok se u hrvatskoj verziji točno značenje prevodi ekvivalentom „nikakve brige

ga ne more". Usporedivši, naposljetku, riječke verzije iz 1964, 1972. i 1979. godine, možemo zaključiti da promjene na političko-jezičnom planu poput objavljivanja *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (1967), Hrvatskog proljeća i Ustavnih amandmana o nazivu jezika i uporabi pisma u SR Hrvatskoj (1972) (Pranjковиć 2006: 43) nisu bitno utjecale na jezični izražaj *Ravnodušnih ljudi*. Dapače, pronađene izmjene su minorne, a tiču se uglavnom interpunkcijskih znakova, glagolskog vida i zatipaka.

S obzirom na navedene prijevodne izmjene prilikom transliteracije u latiničku verziju prijevoda iz 1964. godine, skloniji smo ih pripisati uredniku bibliografske cjeline Berislavu Lukiću koji je ujedno i preveo pojedine Moravijine naslove (*Čočara, Nove rimske priče, Dosada, Automat, Pažnja*), ali i francuske i engleske autore. Budući da su se već u prvim godinama rada riječke izdavačke kuće uloge lektora, korektora, pa i redaktora razlikovale, manje je izgledno da je te izmjene uvela korektorica *Ravnodušnih ljudi* Đurđica Drucker. Iako se kao korektorica pojavljuje u nizu Moravijinih djela u izdanju Otokara Keršovanija iz 1964. godine (*Automat, Dosada, Konformist, Maskarada-Bračna ljubav, Prezir-Agostino*), spominje se kao korektorica i u indirektnim prijevodima s njemačkog jezika norveškog autora Agnara Myklea, pa teza da je bila angažirana samo za korekturu prijevoda talijanskih izvornika, kao i da je ta korektura podrazumijevala i lektorske/redaktorske izmjene, nema čvrstog uporišta. To potvrđuje i činjenica da su i ostale korektorice i korektori riječkog nakladnika, možda i stalno zaposleni poput pojedinih prevoditelja¹⁰ (Koščina 1964a: 11), radili na prijevodima izvornika na različitim jezicima.¹¹ S druge strane, urednici pojedinih zbirki, poput Berislava Lukića, često su aktivno prevodili s izvorišnog jezika autora čija su odabrana djela u izdanju Otokara Keršovanija uređivali, nerijetko i prevodeći uvrštene naslove. Tako će, na primjer, Stanko Škunca, koji je svoju karijeru u riječkom nakladniku započeo kao korektor prijevoda s engleskog i njemačkog, prevoditi s engleskog, francuskog, talijanskog i španjolskog, ali ujedno i uređivati djela francuskih autora. Slično njemu, i Juraj Roić će od lektorskog angažmana na prijevodu njemačkog izvornika,

¹⁰ U inače iscrpnoj knjižici Nikole Crnkovića *Izdavačko poduzeće „Otokar Keršovani – Rijeka” 1954–1974* posvećenoj riječkom izdavaču povodom dvadesete obljetnice osnutka ne spominju se ni korektori ni prevoditelji već samo stalni zaposlenici u administraciji, knjigovodstvu, skladištima i knjižarama.

¹¹ Tako se, na primjer, Dorotea Grulich, Mirjana Roganović i Branka Topolnik navode kao korektorice u djelima engleskih, ruskih, njemačkih, francuskih, talijanskih pa i poljskih autora. Usp. Blažeković, Crnković 1973.

prijeći na prevođenje s njemačkog Karla Maya i s talijanskog samog Moravije (*Prezir*, objavljen zajedno s *Agostinom* Branke Rakić 1964. godine). Možda najupečatljiviji primjer u tom smislu predstavlja urednički i prevoditeljski rad Omera Lakomice u odabranim djelima Zanea Greyja i u biblioteci „Svjedočanstvo”, odnosno u prijevodu djela *Crvena zvijezda nad Kinom* Edgara Snowa iz 1971. kojeg je Lakomica „usporedio s izvornikom i redigirao” (Blažeković, Crnković 1974: 270–271).

Angažiranje urednika po polaznim jezicima i kulturama potvrdilo bi naposljetku i pretpostavku da su urednici-prevoditelji imali uvid u izvornik te da su, sukladno njemu, unosili izmjene u već postojeći prijevod. Ta mogućnost, kako smo vidjeli u izloženim primjerima, objašnjava zašto se kod riječke verzije ne radi samo o transliteraciji prijevoda s ćirilice na latinicu i prilagodbi ondanašnjoj hrvatskoj varijanti, već o relativno visokom stupnju prerade koja se sastoji od korektorskih i prijevodnih izmjena. Naime, nastojeći definirati granicu između prerađenog i ponovljenog prijevoda, Paloposki i Koskinen (2010: 44) primjećuju da je zapravo riječ o kontinuumu čiji se raspon kreće od minimalne prerade prijevoda do toliko drastičnih izmjena da se granica između prerađenog i novog, ponovljenog prijevoda praktički gubi.

Sama prilagodba hrvatskoj varijanti, odnosno tada službeno zvanim hrvatskim ili srpskim jezikom, kao što smo vidjeli u primjerima, nije bila potpuna. Osim očiglednih političko-jezičnih razloga (Bašić 2007), mišljenja smo da je iza jezične hibridizacije stajala djelomice i poslovna strategija riječkog izdavača, koji je, od prvotnih lokalnih tema i naslova, prešao na domaće i strane autore, suvremene, ali i klasične, te se uspio nametnuti na cijelom tadašnjem jugoslavenskom tržištu.¹² Vrijedilo bi naposljetku istražiti podudaraju li se uredničko-prevoditeljske odluke u hrvatskoj verziji srpskog prijevoda *Ravnodušnih ljudi* s onima u Lukićevim prvim hrvatskim prijevodima Moravijih djela (također u korekturi Đurđice Drucker) iz iste nakladničke cjeline i godine. Takva bi kontrastivna analiza dala i neke nove traduktološke aspekte prerade prevedenog teksta, rasvjetljujući tako nedovoljno istražen spektar između prerađenog i ponovljenog prijevoda, ali i ulogu urednika u tom procesu.

¹² Nakladnička cjelina odabranih djela Alberta Moravije iz 1964. godine (uključujući dakle i prerađene *Ravnodušne ljude*) planirana je za tiskanje do Sajma knjiga u Beogradu ([Lorencin]. 1964: 11) te su tom prigodom sva izdanja rasprodana, a sveukupni ostvareni promet riječkog izdavača iznosio je 170.900,000 dinara od ukupnih petsto milijuna čitavog Sajma te godine (Košćina 1964b: 11).

Izvori

- Moravia, Alberto (1982) *Ravnodušni. Agostino*, prevele Zlatka Ružić, Ana Prpić, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Moravia, Alberto (1979) *Ravnodušni ljudi*, prevela Vera Bakotić-Mijušković, Otokar Keršovani, Rijeka.
- Moravia, Alberto (1964) *Rimljanka*, prevela Marija Ilić-Agapov, Otokar Keršovani, Rijeka.
- Moravia, Alberto (1964) *Ravnodušni ljudi*, prevela Vera Bakotić-Mijušković, Otokar Keršovani, Rijeka.
- Moravia, Alberto (1964) *Konformist*, preveo Nikša Stipčević, Otokar Keršovani, Rijeka.
- Moravija, Alberto (1956) *Rimljanka*, prevela Marija Ilić-Agapov, Minerva, Subotica.
- Moravija, Alberto (1954) *Ravnodušni ljudi*, prevela Vera Bakotić-Mijušković, Novo pokolenje, Beograd.
- Moravia, Alberto (1953) *Konformist*, preveo Nikša Stipčević, Izdavačko poduzeće „Bratstvo-jedinstvo”, Novi Sad.
- Moravia, Alberto (1949) *Gli indifferenti*, Bompiani, Milano.
- Moravia, Alberto (1939) *Ravnodušni ljudi: roman*, preveo Dubravko Dujšin, Izdanje „Savremene biblioteke”, Zagreb.
- Pirandello, Luigi (2001) *Njezin muž*, prevela Karmen Milačić, *Luigi Pirandello. Nobelova nagrada za književnost 1934.*, priredila Iva Grgić, Školska knjiga, Zagreb.
- Pirandello, Luigi (1943) *Njezin muž*, preveo Dubravko Dujšin, Naklada Ante Grunbaum, Zagreb.

Literatura

- Alvstad, Cecilia, Alexandra Assis Rosa (2015) „Voice in Retranslation”, *Target*, 27, 1, 3–24.
- Bašić, Nataša (2007) „Ljudevit Jonke i jugoslavenski jezični unitarizam”, *Jezik*, 54, 5, 161–200.
- Bibliografija Jugoslavije: knjige, brošure, muzikalije*, Bibliografski institut FNRJ, Beograd, 1954-1988.
- Blažeković, Tatjana, Crnković, Nikola (1974) *Bibliografija 1954-1973*, Otokar Keršovani – Rijeka, Opatija.

- Crnković, Nikola (1974) *Izdavačko poduzeće „Otokar Keršovani - Rijeka” 1954-1974*, Otokar Keršovani – Rijeka, Opatija.
- Deanović, Mirko, Jernej, Josip (1993), *Talijansko-hrvatski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.
- Delisle, Jean, Hannelore Lee-Jahnke, Monique C. Cormier (2002) *Terminologia della traduzione*, prev. Caterina Falbo i Maria Teresa Musacchio, Hopeli, Milano.
- Flemrova, Alice (2015) „La fortuna di Alberto Moravia in Cecoslovacchia. L'autore conosciuto di più non sempre è conosciuto bene”, *Alberto Moravia e La ciocciara III: letteratura, storia, cinema*, ur. Angelo Favaro, Edizioni Sinestesie, Avellino, 93-102.
- Frangeš, Ivo (1967) *Talijanske teme*, Naprijed, Zagreb.
- Jonke, Ljudevit (1960) „Značenje i način provođenja novoga pravopisa”, *Jezik*, VIII, 3-4, 65–71.
- Košćina, Ana (1964a) „179 knjiga od 81 autora u 1,5000.000 primjeraka. Deset godina Izdavačkog poduzeća ‘Otokar Keršovani’”, *Novi list*, utorak, 11.2.1964., 11.
- Košćina, Ana (1964b) „Promet od 170,900.000. Uspjeh izdavačkog poduzeća ‘Otokar Keršovani’ na Sajmu knjige”, *Novi list*, subota, 21.11.1964., 11.
- Lorencin, Nikola (1964) „Nova izdanja ‘Otokara Keršovanija’. Do Sajma knjiga u Beogradu”, *Novi list*, srijeda, 12.8.1964., 11.
- Mamić, Mile (2006) „Hrvatsko jezično zakonodavstvo i jezična politika u 20. stoljeću”, *Hrvatski jezik u XX stoljeću*, gl. urednica Jelena Hekman, Matica hrvatska, Zagreb, 59–70.
- Milanko, Sandra (2019) „Né la prima traduzione né la ritraduzione. Il caso ibrido delle traduzioni croate di *Suo marito* di Luigi Pirandello”, *L’italianistica nel terzo millennio: le nuove sfide nelle ricerche linguistiche, letterarie e culturali. 60 anni di studi italiani all’Università SS Cirillo e Metodio di Skopje*, Skopje, 27.–28. rujna 2019., u prijepri.
- Miličević, Nikola (1957) „Alberto Moravia”, *Agostino*, izdavačko poduzeće Zora, Zagreb, str. 101–103.
- Paloposki, Outi, Koskinen, Kaisa (2010) „Reprocessing Texts. The Fine Line between Retranslating and Rivising”, *Across Languages and Cultures*, 11, 1, 29–49.

- Pokorn, Nike (2012) *Post-Socijalist Translation Practices: Ideological Struggle in Children's Literature*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Pranjković, Ivo (2006) „Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000.”, *Hrvatski jezik u XX stoljeću*, gl. urednica Jelena Hekman, Matica hrvatska, Zagreb, 29–57.
- Rabac-Čondrić, Glorija (1965) *Neorealizam u talijanskoj prozi*, Izdavačko poduzeće Veselin Masleša, Sarajevo.
- Rabac, Glorija (1962) „Alberto Moravia između Freuda i Marksa”, *Radovi. Razdio lingvističko-filološki*, svezak 3, br. 2, 260–284.
- Treccani*, talijanski jednojezični rječnik, <http://www.treccani.it/>, posjet 19. siječnja 2020.
- Vasić Tovina, Kledi (2014) *Le traduzioni di prosa letteraria dall'italiano al serbocroato (1945-1991)*, doktorska disertacija, Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Universität Innsbruck.

SUMMARY

Sandra Milanko

THE THIN LINE BETWEEN REVISION AND RETRANSLATION
IN THE SFR YUGOSLAVIA: A CASE OF THE CROATIAN VERSION
OF THE SERBIAN TRANSLATION OF ALBERTO MORAVIA'S
THE INDIFFERENT ONES

The aim of this paper is to include Croatian translated literature into the most recent translation discussions on first translations and retranlations, as well as into those on revisions and retranlations. The subject of our contrastive analysis is the novel *The Indifferent Ones* by the Italian author Alberto Moravia since it is his most translated work in the Croatian language with both a revised translation and a retranlation. Starting from recent theoretical reflections by Finnish scholars Outi Paloposki and Kaisa Koskinen, whose research in Finnish translated literature indicates a fine line between revising and retranlating, the contrastive analysis of the first chapter of the Italian original, the first Serbian translation (1954), its Croatian revised version published by Otokar Keršovani in Rijeka in 1964, and its later reeditions in 1972 and 1979, focuses on the changes introduced in the process of transliteration from Cyrillic into Latin as well as on the substitution of the Serbian variant with the Croatian variant. By inserting the spectrum between the revised translation and the retranlation in the political-linguistic context of the SFR Yugoslavia, the analysis reveals that, along with the changes related to the transliteration and revision, some editorial, typical translation shifts also occurred. These results thereby do not only confirm the phenomenon of convergence between revision and retranlation in the Croatian translated literature, but also shed light on the contextual voice of the editor and the reviser within the Retranlation studies.

Key words: *revision; retranlation; Retranlation studies; editor; Alberto Moravia; Otokar Keršovani publishing house*